

De historische achtergronden van de kwestie Cyprus

Kees Klok

Het leed van Afrodite

Op de EU-top van Kopenhagen, in december 2002, is besloten dat ook Cyprus, in ieder geval het Griekse gedeelte, in 2004 tot de Europese Unie kan toetreden.

Cyprus haalt de krant niet meer zo vaak als een aantal jaren geleden, maar dit wil niet zeggen dat er veel is veranderd in de feitelijke situatie. In wezen is die nog hetzelfde als in 1974, na de Turkse invasie: een langs de 'Groene Lijn' verdeeld eiland, met een VN-vredesmacht, waarvan het noorden door Turkije wordt bezet en waarin nog steeds meer dan tweehonderdduizend mensen wonen als vluchteling in eigen land.

In 1571 veroverden de Turken Cyprus, een eiland waar sinds de pre-historie overwegend Grieken woonden. Het werd een onderdeel van het Osmaanse rijk. Er vestigden zich Turkse immigranten, waarmee de wortels werden gelegd voor etnische problemen. In de negentiende eeuw begonnen die de kop op te steken, toen onder de Grieks-Cyprioten de wens ontstond om het eiland te verenigen met Griekenland. Deze wens kennen wij onder de term *enosis*. Het begrip *enosis* is verbonden met het ontstaan van de *Megali Idea*. Dit was het streven naar een Groot-Griekenland dat ook Cyprus zou moeten omvatten. Het succes van de in 1821 uitgebroken Griekse vrijheidsoorlog wekte ook op Cyprus het verlangen tot *enosis*. Zolang het Osmaanse bestuur er

stevig geworteld was, leek dit verlangen onvervulbaar, maar de komst van de Britten voedde de Grieks-Cyprioten met hoop.

Het streven naar *enosis* en de reactie hierop van de Turks-Cyprioten, leidden tot de zogenaamde 'kwestie Cyprus'. Deze bereikte een climax met de Turkse invasie van 1974. In dit artikel wil ik de historische achtergronden van de kwestie Cyprus schetsen.

De komst van de Britten

Niet de reputatie van geboorteeiland van Afrodite bracht de Engelsen in 1878 naar Cyprus, maar strategische overwegingen, zoals het uitbreiden van de Britse invloed in het Nabije Oosten, de nabijheid van het Suezkanaal en het verdedigen van het Osmaanse rijk tegen de opdringende Russen. In ruil voor een belofte van militaire steun aan Constantinopel verkreeg Engeland het feitelijk

bestuur over Cyprus, dat formeel onder Osmaanse suzeriniteit bleef.

Op 12 juli 1878 nam de eerste Britse gouverneur het bestuur in Nicosia over. Hij deed dat in een sfeer van enthousiasme onder de bevolking, ook de Turkse, die een vrijer bewind met minder corruptie en een rechtvaardiger belastingheffing verwachtte. Bij de Grieks-Cyprioten leidde de komst van de Britten daarnaast tot de hoop dat *enosis* een forse stap dichterbij was gekomen. Had Groot-Brittannië immers niet de Ionische eilanden, na een relatief korte periode van Engels bestuur, in 1864 aan Griekenland afgestaan? De bestuurs-overdracht had evenwel ook tot gevolg dat de Turks-Cyprioten niet langer de dominante bevolkingsgroep vormden. Zij behoorden niet meer tot de heersers en zij waren, nu de band met Turkije was weggeval- len, ineens een kleine minderheid ten opzichte van de Grieks-Cyprioten.

Het Brits bestuur

Er kwam inderdaad meer vrijheid van meningsuiting, zij het geen volledige, maar het belastingregime bleef drukkend, voor *enosis* bleken de Britten weinig oor te hebben en het koloniaal bestuur werd zo ingericht dat de bevolking wel mocht meepraten, maar dat er van meebeslissen weinig sprake was.

Er kwam een Wetgevende Raad (Legislative Council), maar deze was meer adviesorgaan dan wetgever. De gouverneur had in alle gevallen het laatste woord. Ook bleek dit orgaan bij uitstek geschikt om Grieken en Turken tegen elkaar uit te spelen. De gekozen Turkse leden en de benoemde Britse waren samen in aantal gelijk aan de gekozen Griekse leden. Zo konden de Britten met steun van de Turkse minderheid onwelgevallige Griekse voorstellen blokkeren. Dat legde de kiem voor de situatie die in de verdere geschiedenis van Cyprus een cruciale rol zou spelen: een waarin een kleine minderheid een onevenredig grote invloed kon uitoefenen.

Verder zorgde een speciale belasting, het zogenaamde Tribuut, voor problemen. Bij de overname van het bestuur door Londen was bepaald dat de Britten de Turken een financiële vergoeding zouden geven geba-

seerd op het verschil tussen de opbrengsten en de uitgaven voor de Osmaanse schatkist van het eiland over de laatste vijf jaar van het Turkse bestuur. De Britten lieten de Cyprioten hiervoor opdraaien en legden hen jaarlijks een aanslag op om aan de verplichtingen van het Tribuut te voldoen. Deze als zeer onrechtvaardig ervaren heffing, die bovendien een stevige belemmering voor de economische ontwikkeling vormde, zou pas in 1927 worden afgeschaft.¹

De Britten begonnen met het verbeteren van infrastructuur en onderwijs, naast het stimuleren van de landbouw, maar de groei van de economie bleef achter bij de verwachtingen. Dit kan voor een flink deel op het conto geschreven worden van het Tribuut, maar ook van de manier van belastingheffing die vooral de boeren in de problemen bracht en de rijkere klassen ontzag. Daarnaast werd er te weinig geïnvesteerd vanuit Engeland zelf.²

Grieken en Turken

Vanaf het begin van het Britse bestuur spraken leidende Grieks-Cyprioten zich uit voor aansluiting bij Griekenland. De kerk speelde hierbij een hoofdrol. Onder het Osmaanse bewind waren de bisschoppen van de autonome Cypriotische kerk beschouwd als de leiders van de

Grieks-Cyprioten. Deze rol bleven zij nu spelen, onder het Brits bewind en daarna.

In de loop van de tijd gingen er vele verzoeken en petities inzake *enosis* van Nicosia naar Londen. Meestal stuitten ze op dovenmansoren of op een vage verwijzing naar een verre toekomst, maar een enkele keer leek het ideaal binnen handbereik. In de winter van 1912-1913 suggereerde eerste minister Lloyd George *enosis* in ruil voor een Britse basis op Cephalonia, maar van dit voorstel werd al spoedig niets meer vernomen. In 1915 bood Engeland *enosis* aan in ruil voor Griekse deelname aan de Eerste Wereldoorlog, maar Athene hield op dat ogenblik nog vast aan een strikte neutraliteitspolitiek. Toen Griekenland zich in 1917 alsnog aan Geallieerde zijde schaarde, zag Engeland geen dringende reden meer om het bestuur op te geven.

Bij de vredesbesprekingen van 1919 ging de *enosis* ook niet door: om strategische redenen, maar er waren ook bezwaren van Turkse kant. De Eerste Wereldoorlog was er overigens wel de oorzaak van dat Cyprus in 1914 door de Engelsen werd geannexeerd. Bij het verdrag van Lausanne, in 1923, zag Turkije af van alle aanspraken.³

De agitatie voor *enosis* werd door de Turkse gemeenschap met argusogen bekeken en regelmatig beantwoord met petities die opriepen tot handhaving van de status quo.

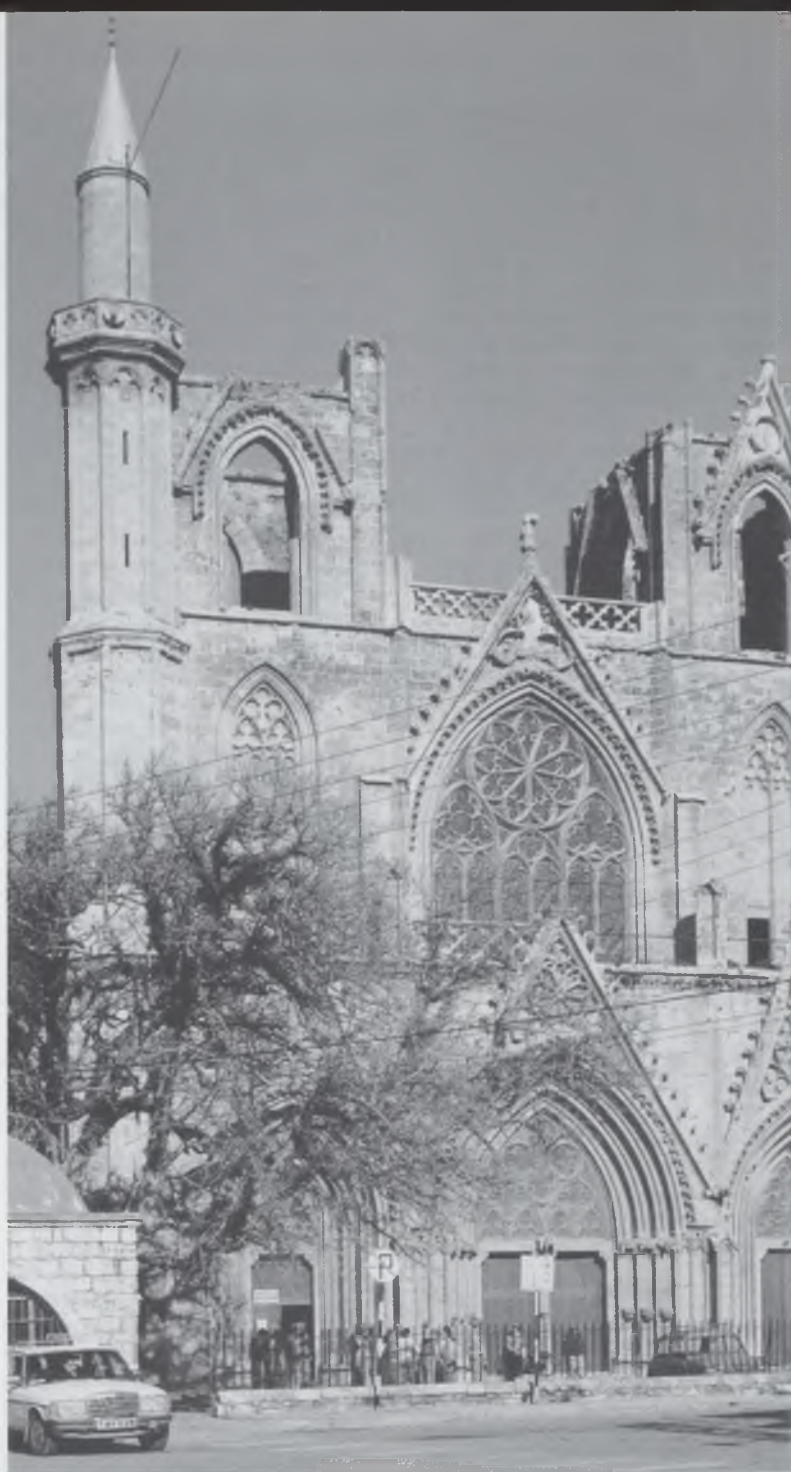
De meeste Turks-Cyprioten wilden onder geen beding een minderheid worden in een Griekse staat. Zij zagen in het Britse bestuur een garantie voor hun positie tegenover de Griekse meerderheid. Mochten de Britten Cyprus opgeven, dan waren er in hun ogen maar twee mogelijke oplossingen: teruggave aan Turkije of verdeling van het eiland in een Turks en een Grieks deel. Deze laatste oplossing kennen wij onder de naam *taksim*.

Interbellum en Tweede Wereldoorlog

De crisis van 1929 had ook zijn weerslag op de economie van Cyprus. Daarnaast groeide de frustratie over het uitblijven van *enosis* onder de Grieks-Cyprioten geleidelijk tot een hoogtepunt.

..... De 'groene lijn' op de grens tussen het Griekse (zuid) en Turkse (noord) deel van Cyprus, zoals getrokken in 1974.

In 1931 kwam het tot een uitbarsting. Er braken ernstige onlusten uit in Nicosia, waarbij het kantoor van de gouverneur werd platgebrand. Ook elders op het eiland ontstonden rellen, die door de Engelsen snel werden bedwongen. Het gevolg was, dat de staatsregeling voor de kolonie werd opgeschort en het bestuur nog autoritairder werd. Griekenland hield zich bij dit alles afzijdig. De economische crisis had ook Athene in zijn greep en bovendien had de regering zijn kaarten gezet op een vergelijk met Ankara, waardoor de kwestie van *enosis* naar de achtergrond werd gedirigeerd. Dat gebeurde ook tijdens de Tweede Wereldoorlog.

De situatie veranderde na de Griekse burgeroorlog (1946-1949), waarin de Verenigde Staten de rol van beschermers van de Griekse regering overnamen van de Britten. Athene verwachtte van Washington een positieve opstelling tegenover *enosis* en ondernam verschillende pogingen het probleem voor te leggen aan de Verenigde Naties.

Cyprus als kwestie

Op Cyprus richtten fanatieke nationalistes begin jaren vijftig de Nationale Organisatie van Cypriotische Strijders (EOKA) op. Het doel was *enosis* met geweld af te dwingen. Zij werd geleid door een Griekse

De middeleeuwse kathedraal van Famagusta werd in 1571 veranderd in een moskee.

kolonel van Cypriotische afkomst, George Grivas.

In 1955 belegden de Britten een conferentie in Londen over de toekomst van Cyprus. Hier eiste de Turkse minister van buitenlandse zaken dat Cyprus Turks zou worden bij een eventueel vertrek van de Britten. In hetzelfde jaar begon EOKA een terreurcampagne tegen de Engelsen en de tegenstanders van *enosis*. Een campagne waartegen de Engelsen met veel geweld en zelfs met doodstraffen optraden.

De geestelijk en politiek leider van de Grieks Cyprioten, aartsbisschop Makarios III, werd enige tijd naar de Seychellen verbannen.

De Turks Cyprioten begonnen zich eveneens te organiseren. Hun werd hierbij weinig in de weg gelegd. In 1955 kon Dr. Fazil Kuchuk een partij oprichten onder naam 'Cyprus-is-Turks-Partij'. Geen enkele Grieks-Cypriotische partij was op dat ogenblik toegestaan. Ook werd in hetzelfde jaar de Turks-Cypriotische paramilitaire organisatie Volkan opgericht, die al spoedig als TMT (Turkse Defensiemacht) door het leven zou gaan. Volkan begon een bloedige contraterreur tegen de EOKA.

De Britten namen een veel mildere houding aan tegenover Volkan/TMT dan tegenover EOKA. Zij betrokken ook bewust de Turkse regering bij Cypriotische zaken, als een tegenwicht tegen de EOKA, en namen daarmee het risico dat dit gevolgen zou kunnen hebben voor de betrekkingen tussen de NAVO-partners Griekenland en Turkije.⁴ Die bleven dan ook niet uit. Om te tonen dat het ernst was, organiseerde de Turkse regering bloedige pogroms tegen de Griekse inwoners van Istanbul en Izmir, naar aanleiding van een bomaanslag op het Turkse consulaat in Thessaloniki. Sindsdien is de kwestie Cyprus de belangrijkste hinderpaal voor goede betrekkingen tussen Ankara en Athene.

Onafhankelijk Cyprus

Twee ontwikkelingen leidden ten slotte tot een doorbraak. De Engelsen moesten na het Suez-debacle, onder Amerikaanse druk, een minder pro-

minente rol gaan spelen in de regio. Zij vonden het niet langer noodzakelijk het hele eiland te behouden. Twee militaire bases zouden volstaan.

Daarnaast verklaarde aartsbisschop Makarios dat de Grieks-Cyprioten bereid waren genoeg te nemen met onafhankelijkheid in plaats van *enosis*. De weg naar onderhandelingen was daarmee vrij en dit leidde in 1959 tot besprekingen tussen Griekenland, Turkije en het Verenigd Koninkrijk, die uitmondde in de accoorden van Zürich. Deze werden als dictaat voorgelegd aan beide gemeenschappen, waarna het een kwestie was van slikken of stikken. Makarios tekende met grote tegenzin, vanwege zijn bezwaren tegen de ingewikkelde en, naar al spoedig bleek, onwerkbare staatsregeling. De EOKA-aanhang, was duidelijk teleurgesteld over dit *fait accompli*.⁵

In 1960 werd Cyprus onafhankelijk onder president Makarios en vice-president Kuchuk. Volgens de grondwet moesten deze functies bekleed worden door respectievelijk een Grieks- en een Turks-Cyprioot. De onafhankelijkheid werd gegarandeerd door Groot-Brittannië, Griekenland en Turkije, die het recht kregen gezamenlijk of individueel in te grijpen als de constitutie gevaar liep.

De grondwet was een van de merkwaardigste ooit aan een land opgelegd. De Turks-Cyprioten, een minderheid van ongeveer 18%, kregen een onevenredig grote invloed (30% van de parlementszetels, 30% van de ambtelijke functies en 40% van de politiemacht) en in essentiële zaken, zoals de belastingwetgeving, veto-recht. In grote plaatsen moesten gescheiden gemeentebesturen komen.

In de praktijk bleek deze constructie niet te werken. De Turks-Cypriotische gemeenschap, als de dood voor een Grieks-Cypriotische overheersing, betrok bij het minste of geringste vermoeden dat haar rechten geschonden werden, een egelstelling. Er ontstonden onoverkomelijke problemen bij het vervullen van vacatures in de ambtenarij, het leger en de politie en de organisatie van de gescheiden gemeentebesturen. Ook gebruikten de Turks-Cyprioten hun veto om essentiële belastingwetgeving te blokkeren.

Van een behoorlijk bestuur kon zo geen sprake meer zijn. Daarom stelde aartsbisschop Makarios in 1963 voor om de grondwet te wijzigen en de invloed van de Turks-Cyprioten te beperken.

Invasies en staatsgrepen

De gewelddadige reactie van de Turks-Cyprioten roept de vraag op of er niet bewust op een dergelijke situatie was aangekoerst, met *taksim* als uiteindelijke bedoeling.

Op 21 december vielen Turks-Cyprioten de Griekse wijk van Nicosia aan. Aanleiding was een schietpartij met de Grieks-Cypriotische politie, bij de routinecontrole van een auto. Hierbij kwam een Turks-Cypriotische vrouw om. Zowel de TMT als ontevreden ex-EOKA strijders grepen de situatie aan om hun posities te verstevigen. Op verschillende plaatsen braken gewelddadigheden uit, waarbij beide partijen zich te buiten gingen aan het afslachten van burgers. Vooral de Grieks-Cyprioot Nicos Sampson werd in deze periode berucht.

Door de crisis dreigden de Griekse en Turkse troepen, die op grond van de afspraken in Zürich op het eiland gestationeerd waren, met elkaar slaags te raken. Bovendien schonden Turkse straaljagers het luchtruim en leek een invasie op handen. Om dit te voorkomen werd op Brits initiatief op 24 december een wapenstilstand gesloten. Engelse eenheden namen posities in in Nicosia om de strijdende partijen te scheiden. Dit was het begin van de Groene Lijn, de demarcatielijn die het hele eiland inmiddels in tweeën deelt.

De drie garantiemogendheden kwamen in januari 1964 met de strijdende partijen in Londen bijeen om een oplossing te zoeken. De conferentie mislukte, waarop Groot-Brittannië en de Verenigde Staten, beducht voor Sovjet inmenging, voorstelden een NAVO-vredesmacht te sturen. De regering-Makarios, die een politiek van niet-gebondenheid aanhing en die hoopte op een oplossing via de VN, was tegen. Daarop besloot de Veiligheidsraad begin maart een VN-vredesmacht (UNFICYP) op Cyprus te stationeren. Ondertussen braken nieuwe gevechten uit, en maakte Turkije zich gereed

Wapenleveranties

Op 21 jan. arriveerde een Deens schip vanuit Ploce (Joego-Slavië) in de haven Xeros met aan boord 3.350 kisten met wapens en 7.500 kisten met munitie uit Tsjechoslowakije, aldus *Der Spiegel* (21-2). Dit wapentransport bleef niet geheim en op 1 febr. poogden Grivas-aanhangers tevergeefs de wapens buit te maken. De Turkse regering protesteerde tegen de illegale wapenimport en verlangde dat de wapens aan de VN-vredesmacht zouden worden overgedragen. (Volgens de akkoorden van Londen en Zürich moeten alle wapens, behalve die in gebruik bij de Nationale Garde, door de commandant van de UNFICYP worden beheerd.) De wapenimport werd door de regering te Nicosia ontkend.

Grieks ultimatum

Op 11 febr. overhandigde de Griekse ambassadeur op Cyprus president Makarios een Griekse nota met twee „aanbevelingen“:

- 1) inlevering van de Tsjechoslowaakse wapens bij de VN-vredesmacht (of bij de Nationale Garde);
- 2) instelling van een „regering van nationale eenheid“; volgens een latere toelichting van de ambassadeur zou dit een regering moeten zijn „samengesteld uit alle segmenten van nationalistisch Cypriotisch Hellenisme, een regering die zou ont-

„Van wapens geen spoor“. (F A Z)

Fragment uit *Keesings Historisch Archief*: in de jaren zestig haalden verschillende partijen op Cyprus regelmatig de pers door allerlei verboden wapenleveranties.

voor een inval. Slechts een persoonlijk interventie van de Amerikaanse president Johnson kon Ankara hiervan afbrengen. Johnson stuurde zijn gezant Dean Acheson naar Cyprus, die *enosis* voorstelde in ruil voor een Turkse soevereine basis op het eiland en afstand aan Turkije van het Griekse eilandje Kastellorizo. Dit werd door Makarios afgewezen. *Enosis* was niet langer het streven, maar een onafhankelijk, ongebonden Cyprus, met een werkbare constitutie, zonder vetorecht voor de Turks Cyprioten.

1974: Tentenkamp voor Griekse Cyprioten uit de buurt van Famagusta.

De Turks Cyprioten begonnen zich in enclaves te verschansen, om zich, naar eigen zeggen, beter te kunnen verdedigen. Deze kregen het karakter van belegerde vestingen. Ondanks de aanwezigheid van de vredesmacht kwamen incidenten regelmatig voor. In augustus 1964 werd een Turks wapentransport onderschept, dat onderweg was naar Kokkina aan de westkust. De (Grieks Cypriotische) nationale garde viel daarop de enclave aan, waarna de Turkse luchtmacht enkele Grieks-Cypriotische dorpen bombardeerde.

In 1967 werd de situatie door twee gebeurtenissen verscherpt. Ten eerste de heimelijke terugkeer van Grivas, die de EOKA heroprichtte (EOKA-B) en een terreurcampagne begon, die zich vooral richtte tegen de aanhang van Makarios. Ten tweede de staatsgreep in Athene, die een fascistische, anti-Makariosgezinde junta aan de macht bracht. Deze junta telde op Cyprus niet alleen mannen als Grivas en Sampson onder zijn aanhang, maar ook veel Griekse officieren die gedetacheerd waren bij de nationale garde.

Aanhangers van Grivas vielen in november 1967 twee Turks-Cypriotische dorpen aan, Agios Theodoros en Kophinou. Nu kon een Turkse invasie slechts worden afgewend door een snelle inkrimping van de Griekse troepenmacht op het eiland, die van de toegestane negenhonderdvijftig man was uitgegroeid tot bijna dertienduizend soldaten.

Enosis had, mede door de dictatuur in Athene, voor veel Grieks Cyprioten zijn glans verloren. Een meerderheid stond achter de politiek van Makarios. Toch verkeerde de aartsbisschop in een weinig benijdenswaardige positie. De junta wilde hem zo snel

mogelijk uit de weg ruimen. De VS, gekant tegen zijn politiek van niet-gebondenheid, beschouwden hem als een cryptocommunist en de Turks-Cyprioten zagen hem als een hinderpaal voor *taksim*.

Makarios probeerde nu serieus met de laatstgenoemden tot betere verhoudingen te komen. De de facto economische blokkade van de Turks Cypriotische enclaves werd opgeheven en onder leiding van Rauf Denktash en Glafkos Klerides begon er een geregeld overleg tussen beide gemeenschappen. Hierdoor verminderten de spanningen op het eiland voelbaar, maar er was nog geen oplossing bereikt toen de Atheense junta zich in de gang van zaken mengde.

De staatsgreep vond plaats op 15 juli 1974. Eenheden van de nationale garde vielen het aartsbisschoppelijk paleis aan, maar Makarios wist naar Engeland te ontkomen. Nicos Sampson nam de macht over. Op het gehele eiland braken gevechten uit tussen voor- en tegenstanders van Makarios. De Turks-Cyprioten hielden zich zoveel mogelijk in hun enclaves afzijdig, maar de staatsgreep was voor Turkije de kans waarop was gewacht. Op 20 juli landden er Turkse troepen bij Kyrenia, vanwaar zij oprukten naar Nicosia. De schok van de invasie was tot in Athene te voelen. Hij veroorzaakte daar de val van de junta.

Op Cyprus verdween Sampson op 23 juli van het toneel en werd de macht overgenomen door parlementsvoorzitter Klerides. Op 30 juli kwam het tot een wapenstilstand.

Op de daarop volgende conferentie in Genève eiste Turkije in een ultimatum een vorm van *taksim*, waarbij 35% van het eiland in Turks-Cypriotische handen zou komen. Toen niet aan deze eis werd voldaan begon het Turkse leger op 14 augustus een nieuw offensief, waarbij het gehele noorden van het eiland werd veroverd. Daarbij werden veel krijgsgevangenen gemaakt; ongeveer vijftienhonderd van hen zijn nooit meer teruggekeerd.

Vrijwel de gehele Grieks-Cypriotische bevolking werd uit het bezette gebied verdreven, terwijl de meeste Turks-Cyprioten uit het zuiden, onder druk van hun leiders, naar het noorden trokken.⁶ Daarbij voegden zich

in de periode na 1974 enkele tienduizenden immigranten van het Turkse vasteland, die door de Republiek Cyprus als illegalen worden beschouwd.

In feite had men met de bezetting van het noorden *taksim* bereikt, wat verklaart waarom de Turks-Cypriotische leiders in latere onderhandelingen halsstarrig weigerden om concessies te doen.

In 1983 riepen zij de door niemand, behalve door Turkije, erkende Turkse Republiek van Noord Cyprus uit. Sindsdien houden zij, nog steeds onder leiding van Rauf Denktash en onder dekking van een grote Turkse legermacht, onverminderd vast aan hun onafhankelijke staat.

Ten slotte

Een kans op een doorbraak in de kwestie Cyprus lijkt er nu te komen. Op de EU-top van Kopenhagen, in december 2002, is besloten dat Cyprus in 2004 tot de Unie toetreedt. Dat heeft de onderhandelingen, die zich al achtentwintig jaar met tussenpozen voortslepen, in een stroomversnelling gebracht. De VN presenteerden in november 2002 het zogenaamde plan-Annan. Beide partijen hebben het plan geaccepteerd als een basis voor verdere onderhandelingen. Als de onderhandelingen vastlopen, zal in ieder geval het Griekse deel zich kunnen aansluiten bij de EU.

Ondertussen is de situatie op Cyprus in wezen nog steeds zo als na de invasie van 1974. Een langs de 'Groene Lijn' verdeeld eiland, met een VN-vredesmacht, waarvan het noorden door Turkije wordt bezet en waarin nog steeds meer dan tweehonderdduizend mensen wonen als vluchteling in eigen land.

Noten

1. Stavros Pandeli, *A History of Cyprus. From Foreign Domination To Troubled Independence* (London/Den Haag 2000) 75.
2. Doros Alastos, *Cyprus in History* (London 1976) 309-323.
3. Kees Klok, 'Lausanne, een historisch breukvlak', in: *Lychnari*, jg. 7, nr. 4, 1993.
4. Christopher Hitchens, *Hostage to History. Cyprus from the Ottomans to Kissinger* (London/New York 1999) 46 vgl.
5. Richard Clogg, *A Concise History of Greece* (Cambridge 1992) 154.
6. Kees Klok, 'Langs de Groene Lijn', in: *Lychnari*, jg. 16, nr. 5, 2002.